

B r a n i m i r K e m p f

G R A D S L A V O N S K A P O Ž E G A ,
P o v i j e s n i p r e g l e d

Među najstarijim srednjovjekovnim slavenskim naseljima i gradovima u Slavoniji ističe se grad Požega. Nakon seobe slavenskog plemena Hrvata u 7. stoljeću iz zakarpatske pradomovine na jug postojalo je to hrvatsko naselje sigurno već i u 10. stoljeću u doba vladanja hrvatskog kralja Tomislava, koji je ujedinio Dalmatinsku i Posavsku Hrvatsku.

Prve pouzdane vijesti o gradu Požegi i požeškoj županiji potječu iz doba vladanja ugarsko-hrvatskog kralja Andrije II Arpadovića (1205-1235). U Diplomatičkom zborniku pod naslovom "Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae" izdala je Jugoslavenska akademija u Zagrebu u redakciji sveučilišnog profesora Tadije Smičiklase u III svesku 1905.g. Isprave iz 13. stoljeća. U ispravi iz 1210. godine spominje se "comitatus de Posega", tj. "županija požeška", u kojoj kralj Andrija II dariva templarima neke zemlje. U ispravi od 11. siječnja 1227. godine prvi puta se navodi "castrum de Posega", tj. "tvrđava, grad Požega". U tom dokumentu rimski papa Honorije III potvrđuje odluku kralja Andrije II da grad Požega prelazi u vlast kalčkog nadbiskupa Ugrina. Njegov je glavni zadatak bio da svlada patarene (bogomile) kao krivovjerce, kojih je tada bilo ne samo u susjednoj Bosni nego i sjeverno od Save u požeškoj i vukovskoj županiji. U akcijama protiv patarena vojevao je u Bosni brat Andrije II hrvatski herceg Koloman protiv bosanskog bana Mateja Ninoslava.

Za vladanje ugarsko-hrvatskog kralja Bele IV provalili su mongolski Tatari u Ugarsku i Hrvatsku 1241-1242. godine. Protiv Tatara se hrabro borio župan Klet kod grada Orljave (Oryava) u požeškoj županiji, gdje je i poginuo od tatarskog mača. Poslije povlačenja Tatara iz Hrvatske 1242.g. Bela IV je darovao Kletovim sinovima neke zemlje, a svojoj ženi kraljici Mariji grad Požegu, koji je ostao pod kraljičinom vlašću sve do 1273. godine, a gradom su upravljali kraljevski činovnici. Posljednji Arpadović ugarsko-hrvatski kralj Andrija III Mlečanin (1290-1301) imenovao je svoju majku Tomasinu Morosini "vojvotkinjom čitave Slavonije" ("ducissa totius Slavoniae"). Ona je u gradu Požegi izdala više isprava između 1295. i 1300. godine, kao i njezin brat Albertin, od 1297.g. slavonski herceg i požeški župan.

Od prve polovine 13. stoljeća imao je značajnu ulogu u crkvenom i državnom životu u srednjovjekovnoj Slavoniji Kaptol crkve sv. Petra od Požege (Capitulum ecclesiae sancti Petri de Posega) kao "locus credibilis", tj. povjerljivo vjerodostojno mjesto za čuvanje povelja i dragocjenosti, te izdavanje sudskih i zemljišnih dokumenata. Zborni kaptol sv. Petra sa svojim pred-

stojnikom (prepoštom) i kanonicima nalazio se u selu Kaptolu kod Požege, a potpadao je pod Pečujsku biskupiju sve do 1537. godine, kad je kaptolska (prepoštova) tvrđjava, kao i požeška, pala u turske ruke.

U staroj Požeštini, pored svjetovnog svećenstva u brojnim župama Požeškog arhidjakonata, djelovali su već u 13. stoljeću katolički crkveni redovi benediktinci i cisterciti, a u gradu Požegi redovnici franjevci. U zapadnom dijelu Požeške kotline na proplanku Psunja kod sela Čečavca nalazila se benediktinska opatija Rudina sa samostanom i crkvom sv. Mihajla u romaničkom slogu. Kameni ostaci s reljefom križa u pleternoj ornamentici i reljefima ljudskih glava na konzolama iz Rudine čuvaju se kao osobiti srednjovjekovni umjetnički rariteti u Muzeju Požeške kotline. - U sjeveroistočnom dijelu Požeške kotline bila je u Kutjevu 1232. godine osnovana cistercitska opatija Bl. Djevice Marije (Abbatia Beatae Mariae Virginis de Gotho). - Dolaskom Turaka u Požešku kotlinu 1536.g. obje su opatije bile dokinute i razorene. - U drugoj polovini 13. stoljeća franjevci su došli u Požegu (1260.g.) i na južnoj strani glavnog trga podigli samostan i crkvu sv. Franje, kasnije u srednjem vijeku crkva sv. Duha kao i danas. Franjevci su vršili duhovnu pastvu kao narodni svećenici ne samo u gradu nego i u okolnim selima.

U 14. stoljeću vladali su u Hrvatskoj i Ugarskoj napuljski Anžuvinci. Kaštelan grada Požege Pavao Gorjanski bio je vjeran pristaša ugarsko-hrvatskog kralja Karla I (1301-1342), a za vlade Karlova sina kralja Ludovika I (1342-1382) više puta se u ispravama spominje požeški župan Stjepan, sin slavonskog bana Mikca Mihaljevića. Župan Stjepan sudjelovao je pri sklapanju znamenitog mira u Zadru 18.II 1358., po kojem se Mletačka republika morala odreći svih dalmatinskih gradova i jadranskih otoka od Kvarnera do Drača. - Nakon smrti kralja Ludovika preuzela je vladu njegova udova Jelisava, kćerka bosanskog bana Stjepana Kotromanića, mjesto svoje maloljetne kćerke kraljice Marije (1382-1385), uz pomoć svog ljubimca ugarskog palatina Nikole Gorjanskog. Zbog nepoćudne ženske vladavine osnovali su nezadovoljni hrvatski i ugarski velikaši ligu, tj. savez. Radi pokušaja pomirenja su došle obje kraljice u grad Požegu u proljeće 1385. godine, gdje je s nezadovoljnicima sklopljeno primirje. To nije dugo potrajalo. Kad je protukralj Karlo Drački u početku 1386.g. u budimskom dvoru od urotnika smrtno stradao, ogorčeni hrvatski velikaši pod vodstvom braće Ivaniša i Ladislava Horvata spremili su osvetu i ljeti 1386.g. (25.VII) s oružanim četama napali su kraljice i njihovu pratnju na cesti kod Djakova prema Gorjanu. Tu je u žestokoj borbi bio smaknut i palatin Nikola Gorjanski, a obje su kraljice bile zarobljene i odvedene preko Požege i Ivanić-grada u zatočeništvo u Novigrad na moru. Po narodnoj tradiciji u Požegi se i danas spominje, kako su u požeškoj tvrđji na gradu bile zasužnjene "dvi kraljice". Daljnji tok tih kobnih događaja prije sloma ustanka hrvatskih velikaša vezan je s protuakcijom kralja Zigmunda (Sigismunda, Šišmana), muža kraljice Marije, koji je uspio pomoću Mlečana ljeti 1387.g. osloboditi Mariju iz novigradskog zatvora. Zigmundova kraljevska vojska uspješno je ratovala potkraj 14. stoljeća u Slavoniji i sjevernoj Bosni protiv braće Horvata. Na temelju

dokumentirane povijesne rasprave dra Franje Račkoga "Pokret na slavenskom jugu" pisao je svoj posljednji roman "Kletvu" 1881.g. slavni August Šenoa, a dovršio ga u Zagrebu 1882. godine književnik Požežanin Josip Eugen Tomić.

Prema novim podacima našeg povjesničara dra Josipa Buturca nalazili su se u Požegi od 14. do 16. stoljeća i bijeli fratri dominikanci u svom samostanu u crkvi sv. Marije, između franjevačke crkve sv. Duha i župne crkve sv. Pavla. Za turske vladavine (1537-1691) bivša crkva sv. Marije je Turcima služila za skladište, a dolaskom isusovaca u Požegu bila je ta crkva u početku 18. stoljeća obnovljena kao crkva sv. Lovrinca.

U srednjovjekovnom gradu Požegi potrebno je istaći, da se naziv "castrum Posega", "arx Posega" odnosi na gradsku tvrđavu na samačkom brežuljku, kojom su upravljali kaštelani i požeški župani, dok se naziv "civitas Posegawar", te "oppidum" i "urbs Posega" odnosi na gradsko naselje pod gradom s varoškom ili općinskom upravom. Međutim ugarsko-hrvatski kraljevi su i tvrđavu i grad Požegu smatrali kraljevskim vlasništvom i davali ih svojim rođacima i dvorskom visokom plemstvu u posjed.

Iza konačnog sloma hrvatskog ustanka u Bosni 1408.g. kod Dobor grada ug.-hrv. kralj Zigmund daruje grad Požegu bosanskom vojvodi Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću od 1408. do 1413.g. poslije privremenog pomirenja s njim. Požeški župan Ivan Gorjanski borio se već 1415. godine u Bosni protiv Turaka, koji su kao saveznici hercega Hrvoja iste godine prodrli preko Šave u Slavoniju i Hrvatsku. Za vladanja ug.-hrv. kralja Matijaša Korvina (1457-1490) bila je Požega od 1475.g. u vlasti slavenskog podbana Nikole Iločkog. Zanimljivo je spomenuti, da je tada na sveučilištu u Beču kao magister 1476.g. predavao "metheorica" Ladislaus de Posegauar. No teška je konstatacija, da je tada i u požeškoj županiji bio uveden od 1478. do 1480.g. Opći sud (Judicium generale), koji je poput prijekog suda sudio na smrt hajduke i razbojnika, što su kao bivši seljaci kmetovi odbjegli s feudalnih posjeda zbog nepravednog i okrutnog odnosa pojedinih veleposjednika prema njima. - U početku 16. stoljeća postao je vlasnik tvrđave i grada (varoši) Požege sa susjednim selima i s pravom patronata u opatiji Rudini veleposjednik Franjo Dežević od Cernika (Dessewffy de Cernek) u požeškoj županiji (1514-1529). Za sigurnost i obranu građana bio je grad Požega opkoljen kamenim zidom koji se spuštao prema sjeveru do Kamenitih vrata te dalje do rijeke Orljave, a zatim na jugozapad do vrela "Tekije" te po dno Požeške gore na južnoj strani grada sve do gradske tvrđave na brežuljku.

Poslije katastrofe ugarske vojske u bitki s velikom turskom vojskom sultana Sulajmana II 1526.godine na Mohačkom polju, dolazi u Hrvatskoj i Slavoniji od 1527. godine do političkih sukoba nakon izbora protukraljeva Ferdinanda Habsburškog i Ivana Zapolje, slavenskog plemića. Pristaše kralja Ivana održali su ljeti 1529.g. sabor u Požegi, a godine 1533. nalazila se u gradu Požegi Ferdinandova vojska radi obrane od Turaka.

Turcima je uspjelo 1536. godine osvojiti Požešku kotlinu, a 15. siječnja 1537. godine i grad (castrum) Požegu u srednjoj Slavoniji. Ovdje su Turci osnovali svoj pokrajinski centar Požeški sandžak, kojim su upravljali sandžak-begovi i paše punih 150 godina (1537-1687). Novi podaci iz Carigradskog arhiva (Arhiv Predsjedništva vlade u Istanbulu) u "Požeškoj kanun-nami" iz godine 1545. donose nam na vidjelo zbirku odredaba za sastavljanje katastra i o dužnostima kršćanske raje te poreski popis stanovnika po pojedinim selima. Pod pritiskom tadašnje turske uprave u gradu Požegi i okolici prešlo je na islam mnogo hrvatskog katoličkog stanovništva. U gradu Požegi bilo je prije pada pod Turke oko 3000 stanovnika Hrvata, a potkraj turskog vladanja (1680) oko 16000, od kojih 15000 muslimana Hrvata! Kad su Turci 1537.g. osvojili grad Požegu jedini su franjevci od požeškog svećenstva ostali u svom samostanu. Kasnije su Turci 1573. godine porušili samostan, a crkvu sv. Duha pretvorili u džamiju. Franjevci su se tada povukli u ulicu Vučjak k crkvi sv. Filipa i Jakoba, odakle su od 1573. do 1708.g. upravljali svojom požeškom župom sv. Duha do konačnog izгона Turaka iz Požege (1691) i početka gradnje novog franjevačkog samostana i obnove crkve sv. Duha (1708. Franjevci su upravljali požeškom župom do 1753. godine.

Za turskog vladanja u Slavoniji u 16. i 17. stoljeću ostao je franjevački samostan u Velikoj katolički vjerski centar s novicijatom i sjemeništem, a potpadao je pod Bosansku franjevačku provinciju pod Turcima. Ovdje je 1649.g. bio zaređen za fratra i Požežanin Luka Ibrišimović (1626-1698). Kao svećenik i lektor službovao je fra Luka u veličkom samostanu i drugdje. Značajno je, da je fra Luka od godine 1675. postao stalni generalni vikar (namjesnik) Zagrebačke biskupije u Slavoniji. Iz Velike je preselio 1682.g. u Požegu, gdje je počeo organizirati narodni ustanak protiv Turaka u potajnoj suradnji s carskim i banskim vojskovođama nakon poraza Turaka kod Beča 1683. godine. U jesen 1687. godine prešla je austrijska carska vojska zajedno s hrvatskom banskom vojskom iz oslobođene Podravine preko Krndije u Požešku kotlinu, gdje uz pomoć fra Lukine narodne vojske potisnuše i poraziše Turke. Turci su se morali povući s Ibrahim-pašom iz grada Požege i okolice u Posavinu, a s njima se povuklo i hrvatsko muslimansko stanovništvo i prešlo u Bosnu. No Turci su od Gradiške na Savi (današnje Stare Gradiške) krenuli pred proljeće 1688.g. s vojskom od 6000 momaka na Cernik i Požegu. U požeškoj tvrđavi se nalazila malena austrijska posada, a narodni ustanak i obranu grada Požege strateški je pripremio narodni junak i borac "za krst časni i slobodu zlatnu" fra Luka. Odlučna bitka vodila se na brijevu Sokolovcu iznad Požege 12. ožujka 1688.g. u kojoj su pod vodstvom fra Luke hrabri Požežani ametice porazili Turke. Naš je narod legendarnog fra Luku prozvaao "Sokolom".

Nakon te značajne pobjede nad Turcima kod Požege, oni su se tokom 1688.g. ponovno zalijetali iz Posavine u Požešku kotlinu i pljačkali mnoga sela, a potkraj 1690.g. Turcima je uspjelo ponovno zauzeti i grad Požegu. Konačno je hrvatska banska vojska pod vodstvom generala Ivana Makara uspjela u listopadu 1691. g. osloboditi od turske vlasti i Požešku kotlinu i grad Požegu,

iza pobjede austrijske carske vojske nad Turcima u bici kod Slankamena (19.VIII 1691.).

Za povlačenja austrijske vojske 1697.g. iz Bosne prebjegli su u Slavoniju pored velikog broja katolika Hrvata i pravoslavni Srbi, koji su se tada u većem broju naselili po brdskim selima Požeške kotline. Hrabri branitelj Požege Luka Ibrišimović umro je 1698.g. u Požegi, a sahranjen je u grobnici franjevačke crkve. U slavu fra Luke podignut je u Požegi pred župnom crkvom sv. Terezije 1893. godine brončani spomenik, koji je izradio kipar Djuro Kiš.

Poslije oslobođenja od Turaka potpao je grad Požega pod austrijsku komorsku i vojnu upravu, a u Požeškoj kotlini su bile osnovane ili obnovljene ove gospoštije (vlastelinstva): Blacko, Pleternica, Kutjevo, Kaptol, Velika, Stražeman, Brestovac i Kamenska. I austrijska je vojna uprava provodila nasilnu vlast nad našim narodima u 18. stoljeću. U početku 18.st. znatno je opao broj stanovništva u gradu Požegi i u okolnim selima. Mnogi se nezadovoljnici odmetnuše u hajduke, a dio stanovništva prebjegao je čak u Bosnu pod tursku vlast.

Već u listopadu 1698. godine dolaze iz Zagreba u Požegu redovnici isusovci, koji dobivaju od Ivana Josipa Babića, zagrebačkog kanonika i opata "de Gotho", dobro opatije Kutjevo. Isusovci osnivaju godine 1699. u gradu Požegi prvi razred gimnazije kod Kamenitih vrata. Godine 1709. počinju graditi na glavnom trgu isusovačku kolegiju (gdje je danas Djački dom na Trgu Maršala Tita). Istočno od crkve sv. Lovre isusovci su podigli 1726. godine gimnazijsku zgradu. U toj staroj požeškoj gimnaziji (tu je od 1878.g. Samostan sestara milosrdnica sv. Vinka) bio je više godina prefekt nauka Požežanin isusovac Antun Kanižlić (1699-1777), istaknuti hrvatski književnik, crkveni pisac i pjesnik "Sv. Rožalije" (slavonski Gundulić). Napisao je i veliku raspravu "Kamen pravi smutnje velike" o raskolu između istočne i zapadne crkve.

Za vlade austrijske carice Marije Terezije (1740-1780) bila je godine 1845. obnovljena požeška županija, kao i virovička i srijemska, koje su tada pridružene banskoj upravi u Zagrebu, dok je slavonska Posavina s većim dijelom Srijema potpala pod slavonsku Vojnu Krajinu, u kojoj je službeni jezik bio njemački. U ratovima protiv Prusa istakao se barun Franjo Trenk (1711-1749) kao zapovjednik slavonskih pandura, te bogati vlastelin Brestovca, Pakraca, Pleternice i Velike s Mitrovićem, tj. današnjim selom Trenkovom s njegovim dvorcem. U gradu Požegi i okolnim selima je 1739. godine harala kužna pošast, od koje je samo u gradu umrlo 798 osoba (preko polovine tadanjeg stanovništva!). Gradski magistrat podigao je na glavnom trgu 1749.g. zavjetni kip sv. Trojstva protiv kuge, a građani su do 1757.g. sagradili kapelicu sv. Roka, kao zaštitnika protiv kuge. Po odluci zagrebačkog biskupa Franje Thauszija bila je u Požegi g. 1753. oduzeta franjevcima požeška župa i predana svjetovnim svećenicima, a u vremenu od 1756. do 1763. sagrađena je župna crkva sv. Terezije kao barokna katedrala. Godine 1765. bila je Požega proglašena slobodnim i kraljevskim gradom (libera et regia

civitas) s posebnim povlasticama, kao što su: pravo proširenja gradskog teritorija, pravo sajмова, postavljanja gradskog suca, bilježnika i gradskog župnika.

Požeškom gimnazijom upravljali su isusovci do 1773. godine, tj. do tadanjeg ukinuća njihova reda, a njih su u Požegi naslijedili redovnici pavlini (1776-1786). Osim šestorazredne gimnazije isusovci su od 1763.g. imali i visoku školu s filozofskim i bogoslovskim fakultetom, koja je postojala do 1776.g. pod imenom "Academia Posegana". Kad je austrijski car Josip II (1780-1790) raspustio 1786.g. pavlinski red na području svoje apsolutističke države, požeški su ekspavlini i eksjezuiti i ostali svjetovni svećenici upravljali i predavali u požeškoj gimnaziji. Od g.1830. do 1864. u požeškoj gimnaziji rade profesori franjevci, a istodobno od 1834.g. upravljaju gimnazijom požeški gvardijani kao direktori. - Od 1865. pa nadalje uprava gimnazije ostala je u rukama svjetovnjaka. U požeškoj osmorazrednoj gimnaziji školske godine 1873/74. položilo je prvu veliku maturu (ispit zrelosti) šest kandidata.

Zgradu bivšeg isusovačkog kolegija je g.1835. kupio zagrebački biskup Aleksander Alagović i dao preurediti za Biskupski orfanotrofij za siromašnu djecu. U zavod su se primali dječaci s namjerom da podju u svećenički stalež. Zavodom su upravljali svjetovni svećenici (župnici), a od 1858. do 1871.g. isusovci, a zatim ponovno svećenici zagrebačke nadbiskupije (osnovane 1852.g.). Kroz požeški Nadbiskupski orfanotrofij, odnosno konvikt, prošlo je do 1945.g. više tisuća djaka. - Iza NOR-a, od 1945. do danas, nalazi se u istoj trokatnici na Trgu maršala Tita Srednjoškolski djački dom pod pokroviteljstvom Skupštine općine Slav. Požega.

U toku 18. i 19.stoljeća postepeno se povećavao broj stanovnika u gradu Požegi i selima Požeške kotline doseljenjem Hrvata iz Bosne i Hercegovine, Hrvatskog primorja, Like i Gorskog kotara i Hrvatskog zagorja, te braće Srba iz Banije, Like i Bosne. Za vlade cara Josipa II bilo je naseljeno potkraj 18.stoljeća njemačko stanovništvo napose u Kuli i Poreču kod Kutjeva, dok potkraj 19. stoljeća k nama doseljuju Česi i Slovaci, Mađari, Talijani i Židovi. Mnoge češke obitelji naseljene su u Kapitolu.

Požega je još za turske vlasti u 16. i 17. stoljeću bila veoma jako obrtničko-trgovačko središte, a u 18. i 19. stoljeću djeluju u gradu obrtnički cehovi (ceh krojača imao je povelju već od 1694.g.). U gradu Požegi bilo je sve do 1923. godine sjedište požeške županije s velikim županom i podžupanom i ostalim županijskim činovništvom. Na čelu gradske uprave bio je gradski sudac, odnosno gradski načelnik s gradskim senatom, tj. vijećem gradskih zastupnika.

U 19. stoljeću, i ako pod vrhovnom tuđinskom austrijskom i austro-ugarskom vlašću, razvio se u gradu Požegi kulturno-prosvjetni život uz polagani gospodarski napredak. Pod utjecajem hrvatskog narodnog preporoda, Gajeve ilirskog pokreta (1835-1848), u Požegi je godine 1845. osnovana Narodna čitaonica i knjižnica. U Požegi je rođen naš ilirac štokovac Vjekoslav Babukić

(1812-1875), koji objavljuje kao Gajev najbolji suradnik u "Danici ilirskoj" 1836.g. "Slovnícu ilirskoga jezika". Babukić je od 1842.g. bio prvi tajnik "Matice ilirske", a od 1846.g. prvi profesor hrvatskog jezika u Pravoslonoj akademiji u Zagrebu. Župnik u Požeškim Sesvetama Ivan Švear (1774-1839) napisao je na hrvatskom jeziku opsežno povijesno djelo "Ogledalo Iliriuma" u 4 dijela, koje je štampano u Zagrebu 1839 - 1842. godine. - Zaključak Hrvatskog sabora od 23. listopada 1847. godine, da se hrvatski jezik proglašava službenim mjesto latinskog, prihvatila je u prosincu iste godine u Požegi jednodušno i županijska skupština i gradsko zastupstvo. U burnoj 1848. godini bili su građani Požege na strani hrvatskoga bana Josipa Jelačića protiv mađarske hegemonije. Nakon sloma mađarske revolucije 1849.g. austrijska carevina provodi svoj apsolutizam i u Hrvatskoj (1850-1860).

Grad Požega je u 18. i 19. stoljeću nosila častan naziv "Slavonska Atena". Požežanin pravnik i podžupan Miroslav Kraljević (1823-1877) osnovao je 1862.g. prvu tiskaru u Požegi, a od 1863. do 1865. bio je urednik i izdavač književnog časopisa "Slavonac", u kojem su surađivali mnogi hrvatski književnici. Godine 1863. napisao je i izdao u Požegi prvi hrvatski roman "Požeški djak" ili "Ljubimo milu svoju narodnost i grlimo sladki svoj narodnik jezik". Među požeškim književnicima u drugoj polovini 19. st. ističu se: Janko Jurković (1827-1889), Vilim Korajac (1839-1899), Josip Eugen Tomić (1843-1906), pjesnik Franjo Ciraki (1847-1912) i Petar Marković (1856-1900) gimn. prof.

Godine 1862. došle su iz Zagreba u Požegu Sestre milosrdnice sv. Vinka, koje su preuzele obuku u Nižoj djevojačkoj školi, a od g. 1876. i u Višoj djevojačkoj školi, koja je 1878.g. preselila s časnim sestrama u obnovljenu zgradu bivše prve požeške gimnazije. Nova jednokatna gimnazijska zgrada bila je otvorena 1877.g. na trgu do župne crkve, a nadogradjena je potkraj 1939. godine s drugim ratom. Godine 1902. podignuta je za Nižu i Višu djevojačku školu nova dvokatnica uz samostan časnih sestara. Obje škole su radile pod njihovom upravom do g. 1945. Nakon oslobođenja tu je smještena I. mješovita osnovna škola "Vlado Brkić Spanac". Grad Požega je 1895.g. podigao posebnu zgradu Dječjačke pučke škole, u kojoj se danas nalazi II. osnovna škola "Vladimir Nazor". Prva poljoprivredna škola "Ratarnica" u Požegi počela je raditi 1885. godine. - Od 1894. godine grad Požega je povezan željezničkom prugom s Pleternicom i Našicama te Novom Kapelom-Batrinom.

Pred prvi svjetski rat dovršio je svoju veliku monografiju učitelj i ravnatelj Dječjačke pučke škole Požežanin Julije Kempf (1864-1934), koja je štampana u Požegi 1910. godine pod naslovom "Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije". Tome značajnom djelu je pandan Kempfova omladinska knjiga "Iz Požeške kotline", izašla 1914.g. u Požegi.

U početku 20. stoljeća grad Požega ima oko 5000 stanovnika, a 1911. g. 6000. Obrt je u gradu bio pretežno u rukama malih obrtnika Hrvata i Srba, dok je trgovina u gradu i selima postepeno

prešla u ruke židovskih trgovaca. Godine 1912. Požega dobiva električnu struju i gradsku rasvjetu iz hidrocentrale u Kuzmici, a godine 1914. izgrađena je željeznička pruga Požega - Velika (12 km). - U Požegi je sva srednjoškolska omladina sudjelovala u općem djačkom štrajku u Hrvatskoj protestirajući 14. ožujka 1912. g. u velikoj povorci gradom protiv austrougarskog centralizma, zabrane slobode štampe, nasilja policije i mađaronske politike bana Slavka Cuvaja. U grobnici obitelji Kraljevića sahranjen je 1913.g. u Požegi veliki hrvatski slikar Miroslav Kraljević (Gospić 1885. - Zagreb 1913.). - Profesor požeške Gimnazije Makso Kuntarić (1867-1932), a od 1915. do 1924.g. i ravnatelj, vrstan prevodilac književnih djela s češkog jezika na hrvatski, bio je dugogodišnji glavni urednik lista "Glasnik županije požeške", koji je izlazio u Požegi kao informativni mjesni tjednik od 1891. do 1919. godine.

Iza I. svjetskog rata (1914-1918) i raspada Austro-Ugarske monarhije u kapitalističkoj Jugoslaviji (1918-1941) bili su izrabljivani naši radnici, seljaci i mali obrtnici. Pred stvaranje buržoaske Kraljevine SHS u jesen 1918.g. došlo je pod utjecajem oktobarske revolucije iz 1917. u Rusiji do pobune vojnika u domobranskoj pukovniji i požeškoj kasarni. Pobuni se pridružile i seljaci dezerteri iz austrougarske vojske u "zelenom kaderu", koji su širom Požeške kotline pljačkali veleposjednike, župnike i trgovce u selima i gradu. Nemiri su se uglavnom smirili tek dolaskom bataljona srbijanske vojske polovinom studenoga 1918. g. u požešku kasarnu.

Na vodstvu revolucionarnog radničkog pokreta u Požegi bio je tipograf Aleksandar Tajkov, doseljenik rodom iz Bačke, koji je 1919. i 1920. godine u svojoj tiskari na glavnom trgu izdavao socijalističko, odnosno komunističko glasilo "Narodna volja". U vremenu između dva rata u Požegi su skoro dva decenija izlazile "Požeške novine" kao glavni mjesni tjednik pod uredništvom odvjetnika dra Gjura Kuntarića.

Grad Požega u Kraljevini SHS (1918-1929) i Kraljevini Jugoslaviji (1929-1941) ostao je slabo razvijeni provincijski gradić s nazivom Slavonska Požega (od 1925.g. za razliku od Užičke Požege u Srbiji). Privredni razvoj grada i požeškog kotara sporo je napredovao. Godine 1921. počela je u Požegi raditi tvornica likera i čokolade "Stock" pod upravom talijanskog kapitala. Godine 1922. u Požegi je osnovana malena Ljevaonica željeza. Sitni kapitalisti upravljali su požeškom Ciglanom i mlinovima na Orljavi i Veličanki. Radnici su radili uz minimalne nadnice, a članovi KPJ iza proglašenja Obznane 1920.g. bili su obespravljani i progonjeni od buržoaskih vlastodržaca i policije.

I ako je društveni život u Požegi bio zatrovan zbog raznovrsnih političkih stranaka i njihovih razmirica i zaoštrenih sukoba, i tada se u svom društvenom i prosvjetno-kulturnom radu istakao Julije Kempf kao omladinski pisac, školski nadzornik (1917-1924) i požeški gradonačelnik (1925-1929). Na njegovu je inicijativu bio osnovan potkraj 1924. godine Gradski prosvjetno-kulturni odbor s programom, da se organiziraju analfabetski tečajevi, javna pučka poučna predavanja, te da se osnuje Gradska

javna knjižnica i Gradski kulturno-historijski muzej. Gradsko poglavarstvo je imenovalo Julija Kempfa stalnim glavnim poslovođjom toga odbora i prvim direktorom Gradskog muzeja kao njegova zaslužnog osnivača. Glavni Kempfovi suradnici i pomagači bili su učitelji Dječačke osnovne škole "Petar Zrinski" Ladislav Beršek i Marica Metzger, te sinovi Branimir i Tomislav. U razdoblju od 1925. do 1932.g. održano je u gradu Slav. Požegi 100 javnih pučkih predavanja.

U Slav. Požegi je od 1935.g. bila obnovljena organizacija KPJ i počele su ilegalno raditi pod vodstvom braće Vlade i Zvonka Brkića, Josipa Plovanića i Viktora Ivičića skojevske grupe na Ciglanama, Ratarnici i Gimnaziji. U 1936. godini braća Brkići i ostali uhapšeni ilegalci nalazili su se u jugoslavenskim zatvorima i kaznionicama. Zvonko Brkić se 1937.g. vratio u Požegu i kao privatni namještenik nastavio partijski rad, dok je Vlado Brkić otišao u Španjolsku, gdje je kao borac Republikanske armije poginuo 1938. godine.

U drugom svjetskom ratu, kad su u travnju 1941 g. fašističke sile Italije i Njemačke okupirale i raskomadale staru Jugoslaviju, digla je naše narode na oružani ustanak KPJ pod vodstvom druga Tita. Narodnooslobodilačka borba se u toku rata rasplamsala širom porobljene Jugošlavije protiv terora i zlodjela okupatora i njegovih slugu ustaša i četnika. U Krndiji i Psunju organiziraju se već 1941. godine prve cručane grupe Stanka Radovanovića i Dake Puača. Sekretar Kotarskog komiteta KPH Slav. Požega bio je Jovo Milanović Crnja iz Slobošćine, koji je u veljači 1942.g. stradao u ustaško-domobranskoj posadi u Kamenskoj, a njega je naslijedio kao sekretar Ilija Rikanović. U selu Nježiću (ist. od Kamenske) bio je već 22.V 1942. osnovan Kotarski narodnooslobodilački odbor. Veće oslobođeno područje s glavnim centrom na Zvečevu u Papuk-gori bilo je u toku NOR-a glavna baza jedinica NOV. Na kraju neprijateljske "Ofenzive Braun" u proljeće 1943.g. bile su nepr. jedinice potučene u bitki kod Sušnjara 16.IV, blizu Kamenskog Vučjaka. Tada je u Orljavcu bio osnovan VI slavonski korpus NOV. - Slav. Požega je u toku NOR-a 12. rujna 1944. bila prvi put oslobođena po jedinicama 12. divizije NOB. Prilikom upada u centar grada 6. rujna bio je smrtno ranjen komandant 12. divizije Nikola Demonja, narodni heroj. Nakon smrti u Orljavcu pokopan je na brežuljku Blažuju u Kamenskoj. Grad Slav. Požega otada slavi svake godine 12. rujna kao općinski praznik. Tada je 1944.g. u oslobođjenom gradu uspostavljena narodna vlast pod vodstvom članova Gradskog NOO-a s predsjednikom Mijom Sekulićem, školskim nadzornikom. U Vatrogasnom domu bila je 24. rujna 1944. održana II. oblasna konferencija AFZ-a za Slavoniju i Baranju. Kad su neprijateljske ustaške i domobranske jedinice 17. studenoga 1944. ponovno ušle u grad, veliki broj građana povukao se s partizanima u šume Papuka. Od 7. prosinca do siječnja grad Požega je opet u rukama NOV. Tada slijedi ponovni upad i zadržavanje neprijateljskih jedinica u Požegi od siječnja do polovine travnja 1945. Naš je grad doživio konačno oslobođenje u teškom i slavnom NOR-u, kada su jedinice 42. i 48. divizije Jugoslavenske armije 21. travnja 1945. oslobodile Slav. Požegu.

SLAVONSKA POŽEGA OD 1945. DO 1975. u SFRJ

Nakon konačne pobjede nad fašizmom u Evropi (9.V 1945) i konačnog oslobođenja naše zemlje (15.V 1945) započela je od 1945. do 1947. obnova naše ratom razorene i opustošene FNRJ. Narodna demokratska vlast ujedinila je naše narode u jedinstvenu organizaciju Narodne fronte. U oslobođenoj Požegi na inicijativu NF organizirali su građani i omladina dobrovoljne radne akcije. Organi narodne vlasti bili su od 1945. do 1963. Gradski narodni odbor i NO kotara Slav.Požega. Od 1947. godine počela je planska industrijalizacija i elektrifikacija i u požeškoj komuni porastom proizvodnje i broja radnika u obnovljenim poduzećima. U socijalističkoj izgradnji s radničkim samoupravljanjem od 1950. godine znatno su se razvila i modernizirala do danas u našem gradu: Prehrambena industrija "Zvečevo" (tvornica čokolade i vinjaka, bivši "Stock"), Ljevaonica željeza i tvornica strojeva, Industrija modne konfekcije "Sloga", Konfekcija i tkaonica "Orljava", DIP "Slavonija" (do 1971.g. "Lipa"), Građevno poduzeće "Pionir", "Elektroslavonija" (od 1957.g.), Tvornica EGE "Rade Končar" (od 1961.) i dr. Na tlu požeške komune ističe se Poljoprivredno-prehrambeni kombinat Kutjevo.

Pored ekonomskog napretka od oslobođenja do danas nije izostao i kulturni razvitak Slav. Požege. U našem gradu rade: 4 osnovne škole, Niža muzička škola i 5 srednjih škola (Gimnazija, Srednja poljoprivredna škola, Školski centar za ekonomsko i trgovačko obrazovanje, Srednja škola s metalnim, elektro i građevinskim smjerom, te Opća srednja škola s tekstilnim i prehrambenim smjerom), Narodna knjižnica i čitaonica, Muzej Požeške kotline, Historijski arhiv, Narodno sveučilište, Kulturno-prosvjetna zajednica i Amatersko kazalište. - Od 1953.g. izlazi u Slav. Požeki mjesni tjednik "Požeški list" kao organ SSRN općine. U njegovu podlistku izlazi "Požeški leksikon", koji će se štampati kao posebna knjiga prigodom proslave 750-godišnjice grada 1977.g.

U izdanjima bivšeg Pododbora Matice hrvatske u Slav.Požegi od 1961. do 1971. godine surađivali su stariji i mlađi književnici i umjetnici Požežani, kao i ostali naši kulturni radnici, Hrvati i Srbi. Glavna edicija "Požeški zbornik" izlazi danas pod pokroviteljstvom Općinske konferencije SSRN Slav.Požega. - Narodno sveučilište u Slav. Požegi od 1969.g. povremeno izdaje list "Traženja", časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja. - U gotičkom svetištu i na južnom zidu glavne ladje crkve sv. Lovre u Slav.Požegi počelo se od 1964. godine sistematski otkrivati i restaurirati vrijedne fresko-slike iz 14.stoljeća, uz znatna financijska sredstva Republičkog i Općinskog fonda za kulturu.

Među starijim književnicima Požežanina odlikuju se: prof. dr. Zdenka Marković (1884-1974), kćerka hrvatskog književnika Petra Markovića, pisac novela i studija iz hrvatske književnosti, te eseja i studija iz poljske književnosti. U knjizi "Prozori moga djetinjstva" opisala je staru Pežegu; Josip Pavičić (1895-1963), plodan je socijalistički omladinski pisac ("Koliba u vrbiku", "Djeca majke zemlje", "Veliki krijes+ i dr.); Dobriša Cesarić (1902. -) je istaknuti hrvatski lirski pjesnik. - Među novim književnicima Požežanima ističu se: prof.dr Matko Peić

(1923 -), docent Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu, pisac likovnih i književnih eseja i studija, te putopisnih djela; prof. Branko Hribar (1930 -), pjesnik i dječji pisac; prof. Dubravko Jelčić (1930 -), asistent u Institutu JAZU za književnost u Zagrebu, pisac eseja i književnih studija. -

Danas u Slav. Požegi živi oko 22000 stanovnika, većinom Hrvata, te Srba i drugih slavenskih narodnosti. Područje današnje komune Slav. Požega obuhvaća površinu od 1255 km² s 204 naseljena mjesta, uključujući grad Slav. Požegu s gradskim naseljenima Pleternicom, Kutjevom i Velikom. Kako ovaj gorski kraj naše Slavonije obiluje šumama i prirodnim ljepotama te historijskim spomenicima, imademo najpovoljnije uvjete za razvitak planinarstva (P D "Sokolovac" u Slav. Požegi) i turizma, lova i ribolova. Glavni turistički centri su u okolici Požege: Velika, Jankovac, Zvečevo i Strmac, s planinarskim domovima, hotelima i odmaralištima. U Velikoj su uređeni kupališni bazeni s termalnom ljekovitom vodom (temp. 29°C na izvoru). Požega je dobro povezana asfaltnim cestama s Novom Gradiškom, Kamenskom, Pakracem, Velikom i Kutjevom. - U Kamenskoj (sjev. od Orpljavca) je 1969. godine podignut velebni Spomenik pobjedi revolucije naroda Slavonije, djelo kipara Vojina Bakića, dok je u Slav. Požegi u Parku NOB na temelju nekadašnje tvrđave podignut Spomenik palim borcima za oslobođenje grada, djelo kipara Mirka Ostoje. Ovi spomenici, kao i mnogi drugi u Požegi i okolici, neka nas trajno podsjećaju na mnogobrojne žrtve, koje su dali naši narodi u borbi za slobodu !

Naš 50-godišnji Muzej bogat je kulturno-historijskim spomenicima iz prošlosti grada Požege i Požeške kotline, a Odjel narodne revolucije u njemu potresni je spomenik i memento svima nama, da složno čuvamo bratstvo i jedinstvo naših naroda u SR Hrvatskoj i čitavoj SFR Jugoslaviji. -

IZVORI I LITERATURA:

- Smičiklas Tadija: Codex diplomaticus.. sv.III, izdala JAZU u Zagrebu 1905.
- Smičiklas Tade: Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije, izd. JAZU u Zagrebu 1891.
- Kempf Julije: Požega ..., Požega 1910.
- Buturac Josip: Stanovništvo Požege i okolice 1700 - 1950., izdala JAZU u Zagrebu 1967.
- Kuntarić Djuro: Požeška kolegija, spomenica o stogodišnjici (1835 - 1935), Slav.Požega 1935.
- Kempf Branimir: Pregled historije požeške Gimnazije, Razdoblje od 1865. do 1945., članak u Godišnjem izvještaju Gimnazije u Slav. Požegi za šk. g. 1958/59.
- Kempf Branimir: Djački štrajk u Slav. Požegi 1912. godine, članak u Godišnjem izvještaju Gimnazije u Slav. Požegi šk.gcd. 1963/64. (str.13 - 17)
- Ljubljanović Srećko: Radnički pokret u Požeškoj kotlini, knj. I. 1873 - 1920., izd. Historijski arhiv u Slav. Požegi 1961.g.
- "Požeški leksikon", članci u podlistku "Požeškog lista" 1975.